

Steiner, Hanuš

Pan D. Bierens de Haan objevuje "vědeckou filosofii"

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1959, vol. 8, iss. G3, pp. [104]-107

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111414>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE

Pan D. Bierens de Haan objevuje „vědeckou filosofii“

Současná západní buržoasní společnost si nestojí příliš dobře. To si konec konců uvědomují dnes i mnozí z jejich zastánců. Buržoasní ideologové si zejména všimají té okolnosti, že jejich společnost prodělává těžkou krizi idejí schopných nadchnout masy pro zájmy vykořisťovatelů. Hledají světový názor, filosofii, náboženství, zkrátka něco, co by bylo lze upotřebit jako „protijed“ jednak proti úpadkovému nihilismu a pesimismu, jednak proti vědeckému učení marxismu-leninismu. Z posledních prací tohoto druhu je možno jmenovat např. knihu *The Public Philosophy*, kterou napsal v roce 1955 známý obhájce amerického imperialismu Walter Lippmann.

Také holandský sociolog Bierens de Haan se dal na cestu vytváření — jak říká — „vědecké filosofie“, aby zachránil „západní svět“. Tento těžký úkol má splnit 177 stránek knihy *Guiding Principles of Activity, Based on the Application of Scientific Method*. — What sociologists should know for the radical improvement of the life of man (Leiden, E. J. Brill, 1958). (Vůdčí zásady aktivity, založené na použití vědecké metody. — Co by sociologové měli vědět pro radikální zlepšení života lidského.) Podle názoru Bierense de Haana je otázka světového názoru přímo otázkou záchrany buržoasní společnosti před revolucí, kterou líčí jako „zřícení do propasti“, „boj všech proti všem“, „vládu teroru“ atd. (*Guiding Principles*, str. 171—172.) Bierens de Haan chce proti tomu „ukázat cestu k lepšímu lidskému světu“ (str. 1). Dřívější filosofie, které si kladly podobný cíl, nemohly přý uspět, neboť byly výsledky dogmatického, tj. o víru a nedokazatelné doktriny opřeneho myšlení. O své vlastní filosofii se autor domnívá, že je produktem myšlení vědeckého, tj. o rozum opřeneho.

Z autorových úvodních prohlášení o jeho kladném postoji k filosofii by se dalo soudit, že se jeho kniha bude odlišovat od spisů empirických sociologů hlubším, filosofickým chápáním společenského dění. Ve skutečnosti tomu tak není, neboť tato filosofie je filosofii pozitivismu a novokantovství, filosofii, která jakékoli jednoznačné, neeklekticistické řešení důležitých světovonázorových otázek označuje jako „dogmatismus“ a základní filosofické a některé jiné nepohodlné pojmy odsuzuje z pozic agnosticizmu předem jako „nejasné“. V řešení základní filosofické otázky Bierens de Haan kolísá mezi materialismem a idealismem. Odsuzuje materialismus, tj. „nepochybující důvěru ve schopnost vnímat všechno podle pravdy“ (str. 57), jako dogmatismus, zároveň zamítá naivní realismus, solipsismus, racionalismus, a empirismus a za správný názor vydává „kriticismus“, který prý je „synthesou racionalismu a empirismu“ a který „ukázal, že naše vědění založené na zkušenosti obsahuje apriorní prvky, které izolované nejsou skutečným věděním, takže naše poznání zůstává omezeno na říši zkušeností“ (str. 58). „Apriorní prvky“ autor převzal s jistými obměnami od Kanta, počítaje k nim rovnost, podobnost, shodnost, jednotu, mnohost, prostor, čas a společenství. Bierens de Haan zastírá svoje kolísání mezi materialismem a idealismem maximální neurčitostí svých tvrzení. Vlastní tezi, že „přírodověda by měla začínat s předpokladem, že se vztahuje ke světu vnímatelných věcí existujících odděleně od myšlenky“ (str. 59), považuje např. za příliš „dogmaticky“ materialistickou. Proto ji uvádí neurčitým „zdá se nám“ a oslabuje k bezcennosti dodatkem, že „tento předpoklad nemůžeme dokázat“. (Tamtéž.)

Tak vypadá Bierens de Haanovo základní filosofické hledisko v teorii. Při praktickém řešení sociologických problémů se pak tento postoj projevuje už v celém uspořádání obsahu knihy, která nemá vnitřní logiku, poněvadž tu může dát jen jasné, o filosofii opřené stanovisko o místu a o významu jednotlivých činitelů ovlivňujících společenský vývoj. Poněvadž autor takové stanovisko nemá, přeskakuje zmateně z problému na problém, od etiky se dostává k estetice, vrací se zase k etice, pak přechází k politické ekonomii, od ní k hygieně, k epistemologii, výchově, kultuře a civilizaci, geografickému prostředí, dějinám atd. Autorův boj proti dogmatismu a nejasným pojmům v teorii má sice nestranně postihovat materialismus i idealismus, v praxi však postihuje jen materialismus. Na jedné straně materialistická víra v poznatelnost světa, v existenci příčinnosti a zákonitosti ve společnosti je vydávána za „dogmatismus“, na druhé straně se tu věří v apriorní ideje a s jejich pomocí, zejména s pomocí opravdu nejasného pojmu „idea společenství“ se konstruuji Bierens de Haanovy subjektivistické společenské ideály. A nejen to, náš přísný „vědec“ a „antidogmatik“ věří i v existenci

onoho světa. Proč jinak by v pasážích o etice hovořil ne prostě o štěstí, ale o „štěstí pozemského života?“ Zkrátka, „vědecká metoda“ pana Bierense de Haana vede jednak k povrchnímu popisu společenských jevů, jednak k subjektivismu a fideismu.

Společenské jevy chápe Bierens de Haan v duchu idealistického. Autor odmítá všechna učení, která se snaží vysvětlit společenské jevy na základě „jednostranného kauzálního vztahu“. Mezi tato učení zařazuje i marxismus, zaměluje však, že uznání ekonomické zákonitosti jakožto základu společenského vývoje marxismu nikterak nebrání uznávat působnost i neekonomických faktorů na tento vývoj. Po vzoru ideografistů Bierens den Haan popírá zákonitost a přítomnost v lidských dějinách, poukazuje na to, že se v oblasti společenské na rozdíl od přírody „nacházíme v říši myslí(mind)“, a tudíž v oblasti jevů jedinečných a neopakovatelných. Ideje jsou mu poslední instancí, z které lze vysvětlit společenské události. Vývoj civilizace se pak jeví jako vývoj „vůdčích idejí“ jako „ideje matematiky, fyziky, medicíny, tepelného inženýrství, tkalcovské techniky, idejí peněz, dělby práce, mechanické techniky, světového obchodu atd.“ (str. 43). A poněvadž „tvůrčí idejí“ nemohou být přece masy, „je svou povahou vývoj civilizace uskutečňován prací jednotlivců“ (tamtéž). Jelikož Bierens de Haan popírá obecné ve společnosti, popírá — ať chce nebo nechce — i možnost vědy o společnosti a konec konců i možnost na základě vědy cokoli v společnosti předvídat a měnit. Tak se dostává do rozporu s vlastním tvrzením, že jeho (Bierens de Haanova) zkoumání „nám umožňuje předvídat výsledky ... (společenské) činnosti“ (str. 2); reformovat svět na základě „vědecké filosofie“. Idealistické stanovisko v aplikaci na historiografii pak vede ke krajnímu relativismu, presentistického ražení, k popírání možnosti objektivního dějepisectví (Srov. str. 95).

Z materiálních podmínek života společnosti uznává Bierens de Haan za významné jen společensko-biologické faktory. Chápe je ovšem v duchu pavědecké eugeniky Galtonovy a Pearsonovy. Ignoruje společenskou podmíněnost bídy a bohatství za kapitalismu, vydává obojí za následek biologické dědičnosti: chudí jsou chudí proto, že jsou biologicky a mentálně méněcenní, a bohatí se stali bohatými pro svoji biologickou a mentální nadřazenost. Svůj třídní rasismus korumuje náš měšťák tím, že uvádí v pochybnost užitečnost „moderní hygieny, omezování nakažlivých chorob, snižování dětské úmrtnosti dobrou lékařskou a sociální péčí“, poněvadž to vše vede ke „zhoršování dědičných kvalit lidu“ (str. 51). Bierens de Haanovi jakožto zastánci odumírající třídy se ovšem jeví nová pokroková třída jako „neinteligentní, méněcenná chátka“. V tomto světle viděla kdysi šlechta i mladá měšťanstvo a stejně se jeví před 40 lety buržoasii negramotné národy SSSR. Jak známo, toto opovření měšťáků nepřekáželo těmto národům vychovat ze svého středu inteligenci, která dnes předčí rychlostí svého růstu a vynikajícími úspěchy v četných oblastech vědy inteligenci na Západě. Tato fakta dokazující že „dědičné kvality“ eugeniků jsou podmíněny především sociálně a nikoli biologicky, pan Bierens de Haan pro jistotu neuvádí.

Bierens de Haanova ekonomické učení svědčí o tom, že mu idealistické pojetí společenských jevů nejen znemožňuje spatřovat v ekonomických jevech materiální základnu společnosti, ale že ho vede přímo k tomu, aby tyto jevy samy chápal idealisticky. Rozvoj výrobních sil chápe jako vývoj technických a přírodovědeckých idejí. I dělbu práce, peníze a obchod vydává za produkt myšlení. Výrobní vztahy odtrhuje úplně od výrobních sil a zaměňuje je idealisticky za hospodářskou politiku. Bierens de Haanovým ideálem je kapitalismus volně soustěže, přimlouvá se za „nekontrolované ceny, tj. neomezené možnosti pro tvorbu zisků a svobodný obchod se zahraničím“ a za zákaz „tvoreni soukromých monopolů nebo trustů, poněvadž soukromý monopol by vedl (ještě nevede?) k využití situace podnikateli“ (str. 128). Bierens de Haan se nezmiňuje o tom, že vychvalovaný systém volné konkurence vedl a vede k dravčímu boji mezi kapitalisty, v kterém jsou ničeny milióny drobných a středních podnikatelů, k boji, který zcela zákonně vyúsťuje v tvoření těch monopolů, které si přeje „zakázat“. Neví ani o tom, že konkurenční boj vede buržoasii soustavně ke snižování výrobních nákladů cestou snižování reálných mezd dělníků, takže si zbídačovaný proletariát za svoji mzdu může koupit jen zlomek toho zboží, které sám vyrobil, že se proto převažují všechny „obchodní kanály“ zboží hromadě ve skladech, místo aby se podle předpisu pana Bierense de Haana dostalo za „podmínek co nejpříznivějších pro kupující“ ke spotřebitelům. Bierens de Haan vytýká kapitalismu v podstatě jen jedinou věc — reklamu. Ta prý je vinna tím, že se lidé nikdy necítí spokojeni, protože je seznamuje stále s novými a novými druhy zboží. V reklamě luxusního zboží vidí Bierens de Haan kromě toho nebezpečí proto, že se tak lidu ukazuje život vyšších tříd, čímž jsou v něm vzbuzovány nesplnitelné tužby a kažen jeho „životní styl“. Nespokojenost lidu nevyvolává tedy kapitalistická společnost tím, že plodí třídní nerovnost, ale reklama, která tuto nerovnost staví lidu denně na oči.

Vědecká hodnota toho, co autor říká o socialismu, je pokud možná na ještě nižší úrovni než úvahy o kapitalismu. „Argumentace“ je toho druhu, že se o tomto společenském řádu

mluví zásadně hypoteticky jako o něčem, co vlastně nikde neexistuje. Reálné výsledky budování socialismu v SSSR a v ostatních zemích socialistického tábora se pečlivě zamlčují, a to autora zbavuje nepřímé povinnosti, aby se s nimi vypořádal. Naznačuje se jen, že se socialismus nebo vlastně to, co autor za socialismus vydává, nehodí pro „moderní civilisovaný národ“. Náš vědec ignoruje i taková fakta, která sami buržoasní ideologové byli nuceni uznat, jako je závrtné rychlé vzrůst výroby v socialistických zemích, předstihující vše, co kdy v kapitalismu bylo známo, neustálé zvyšování životní úrovně pracujících, předstihování kapitalismu v předních oblastech vědy a techniky. Zamlčuje ovšem i to, že se úspěchy socialismu v plné míře projevují i v drůbe relativně pokročilých buržoasních zemích (u „moderních civilisovaných národů“), jakými jsou CSR a NDR. Přímou neuvěřitelné je to, že autor nevezal na vědomí Čínskou lidovou republiku po devíti letech její existence. Zařazuje Čínu a Indii do stejné kategorie „orientálních kultur“, kterým přisuzuje chudobu, nepořádek, nečistotu, hladomor, krajní bídu, nelidskou existenci kulů atd. Že spolu se všemi ideology buržoasie nevidí rozvoj lidové iniciativy, demokraticismus socialistického řádu, je pak už samozřejmé. Ve snaze ospravedlnit kapitalistické zisky, uchyluje se Bierens de Haan k otevřeně lži, když tvrdí, že i za socialismu „by musili vedoucí pracovníci mít plat, který by byl desetkrát, stokrát nebo tisíckrát vyšší, než jsou platy manuálních dělníků (str. 135). V které socialistické zemi zjistil pan Bierens de Haan takové platy?

„Opravdovým komunismem, takovým, jaký snad (!) zamýšlel Marx, nemusíme se dlouho zabývat, protože je neuskutečnitelný“ (str. 132). Tato věta, svědčící o neznalosti marxistické teorie, nemusí nás udivovat u „vědce“ ignorujícího socialistickou praxi. Neznalost Marxe mu ovšem nijak nebrání v tom, aby přece jen vyvracel své vlastní, případně cizí smyšlenky o Marxově představě komunismu. Dovidáme se, že stát nelze „odstranit“,¹ že nelze uskutečnit systém rovných příjmů všech členů společnosti atd.

Stát a právo uvádí Bierens de Haan sice v souvislost s ekonomikou společnosti, ale neodhazuje jejich třídní podstatu. Apriorní mlhavá „idea společenství“ má být kritériem správnosti zákonů. Jako orgán násilí je prý státní mašinerie namířena proti zločincům, má zabránovat krádežím, podvodům a vraždám. „Hrozby (restů) je třeba proto, aby velká většina lidí byla odstrašena od zločinu“ (str. 49). Buržoasnímu sociologovi tu uklouzlo přiznání, že buržoasní stát je namířen proti většině, kterou považuje za potenciální zločince. Hrozí se dějinných případů, kdy státní moc byla „dočasně neúčinná pro rebelie nebo pro války. V takových případech lidská bestie se okamžitě utrhla a uvrhla společnost do násilného boje všech proti všem“ (tamtéž). Revoluční masy, to jsou ti „zločinci“, jichž se náš měšťák bojí. Jádrem Bierens de Haanových společenských úvah jsou úvahy etickoestetické, odtržené jako všechny ostatní spekulace od společenskovořobní základny, chápané v duchu buržoasního individualismu. Autor, neznaje zřejmě nikoho než přesycenou, unuděnou a o nic jiného než o povrchní zábavu se starající buržoasii a její odchovance, poučuje nás, abychom se vyhybali „krátké cestě ke štěstí“, která vede k dobrému jídlu, pití, tabáku, pohlavním rozkošem atd. a abychom si zvolili „dlouhou cestu ke štěstí“, která vede k blaženosti. Blaženost pak vzniká z hlubokého a trvalého zájmu na něčem, ze zájmu, který dodává teprve „styl“ lidskému životu. Bez stylu prý život nemá smyslu. Blaženost cel é společnosti pak závisí na míře, v jaké se dosahuje jednoty stylu, tj. kultury. Podle Bierens de Haanových fantazií vzniká zřejmě společenská kultura jako jakýsi souhrn kulturních stylů jednotlivých osobností, což plně odpovídá jeho teorii o tom, že civilizace je produkt činnosti jednotlivců. Celé starověké národy Řecka, Indie a Číny — bez ohledu na jejich třídní složení a vývoj — jsou vyhlázeny za „blažené“. O koloniálních národech se praví, že nacházejí blaženost ve skromném životě, v nicnedělání a v obdivování přírodních krás. To říká mluvčí buržoasie, která z tohoto „nicnedělání“ po staletí tyla. Zato sebekriticky přiznává, že v západním světě život většiny (?) je prázdný, neboť jí chybí hluboký zájem na čemkoli.

Vzhledem k „třídám“ — chápaným jako skupiny lidí s rozdílnými příjmy bez ohledu na jejich poměr k výrobním prostředkům — se konstatuje, že se jim v nestejně míře podařilo dosáhnout blaženosti. Vyšší třídy jí dosáhly více. To však prý nikdy nebylo výsledkem jejich většího bohatství, nýbrž výsledkem jejich vyššího, kulturnějšího životního stylu. Naproti tomu pro nižší třídy kulturní hodnoty znamenají jen málo nebo nic, neboť jejich pozornost je obrácena na výdělečnou činnost. (Fí doň!) Neštěstí je v tom, že, zatím co se dříve o vyšších, tj. kulturnějších třídách mluvilo vždy s respektem, jsou dnes zesměšňovány, jako by (!) se do našeho světa už nehodily. — O obdobích hlubokého úpadku kultury vládnoucích vykořisťovatelů, o kulturní tvorbě lidu ani slovo! Tak buržoasní snob navzdory vědecké pravdě vynáší vykořisťovatele a pomlouvá lid.

Štěstí však podle našeho autora, shlížejícího se v Kantovi, nemá být konečným cílem naší činnosti. Tím má být dobro. „Dobro je bezpodmínečný příkaz kategorického imperativu . . .

Jednej takovým způsobem, že by sis mohl přát, aby se princip, podle něhož jednáš, mohl stát všeobecným zákonem“ (str. 36). A „princip“ je blíže určen jako „ten způsob jednání, který se vztahuje ke společenství lidí vázaných povinnostmi. (Tamtéž.) Oprávněně byla a je tomuto pravidlu morálního chování vytýkána jeho ahistoričnost, formálnost a neurčitost, dovolující jeho, použití a zneužití ve prospěch nejrozumnějších společenských skupin. Bierens de Haan formálnost považuje však naopak za přednost kategorického imperativu, která má umožnit jeho pružné použití v různých společnostech s různými kulturami. Bierens de Haanova uznání relativnosti morálky je ovšem samo relativní. Je zřejmě určeno jen k morálnímu ospravedlnění existujících, tj., jak ukazuje celek knihy, buržoasních společností. Podkopávat tyto společnosti např. lži a krádeží se zakazuje „Nelhat a nekrást je bezpodmínečná povinnost“ (str. 37). Podle morálky pana Bierense de Haana nesměli tedy např. holanďáci vlastenci vyslyšení gestapem své mučitelé mást nepravdivými výpověďmi, ale napomáhat jim mlčením nebo pravdomluvností; vykořisťovaný lid nikdy nesmí „ukrást“ výrobní prostředky vykořisťovatelům, ale je povinen zůstat věčně zotročen, přechod od jednoho společenského řádu k druhému, historický vývoj je „zapovězen“. Ještě štěstí, že se lidstvo neřídilo a neřídí, nemohlo a nemůže řídit kategorickým imperativem. Podle Bierense de Haana by kategorický imperativ měl být aplikován také jako regulátor vztahů mezi národy a v této funkci zabránit dobyvačným válkám, neplacení mezinárodních dluhů (má to měšťák starosti, když kolonie odmítají plnit „staré závazky“!) a jiným pohromám. Omšelý Kantův kategorický imperativ, je vrcholný „objev“ Bierens de Haanova filosofického úsilí. Autor se zcela vážně domnívá, že všechny útrapy lidstva povstaly proto, že se národy kategorickým imperativem neřídily.

Bierens de Haanovu práci nelze hodnotit jinak než jako výplod bezradnosti a úpadkovosti buržoasní sociologie. V Sociologii vidí autor jednu z příčin současné krize Západu v tom, že duchovní hodnoty společnosti neodpovídají novému materiálnímu vývoji.² (Rozpory materiálního života samého ovšem nevidí.) „Vůdčí zásady“ měly zřejmě chybějící duchovní hodnoty dodat. Nedodaly však nic jiného než desítky a stovky let staré léky na společenské neduhy, které byly neúčinné už v době, kdy spatřily svělo světa. Spojení filosofického novokantovství s historickým a sociologickým subjektivismem, buržoasní eugenikou, freetraderskými ekonomickými ideály, epikurejskými úvahami o štěstí a kantovským kategorickým imperativem, to všechno vedle několika dalších přinést — tvoří obsah „nejnovější“ „vědecké“ filosofie. Avšak autor nejen nedodává nové ideje buržoasní společnosti, ale nevidí ani fakta, ani — byť buržoasní — teorie současného vývoje. Připomíná Wellsova hrdinu, který po dvou stoletích spánku vstupuje do nových společenských poměrů se svými starými představami. Wellsův Spáč ovšem je aspoň ochoten nové poměry vzít na vědomí. Bierens de Haan nikoli. Pro něho je kapitalismus stále v předmonopolistickém období, socialismus neexistuje vůbec a osvobozené koloniální národy se „těší“ stále „kultuře“ bídy, špíny atd. I když nás pan Bierens de Haan obviní z obskurantismu, jak slibuje svým oponentům na str. 177, musíme vážně pochybovat o oprávněnosti jeho nadějí, že svou „vědou“ zachrání „naši západní civilizaci“.

P o z n á m k y

¹ V Sociologii Bierens de Haan ještě věděl, že Marx mluví o odumírání státu a nikoliv o jeho odstranění. (Srov. J. Bierens de Haan, *Sociologie-Ontwikkeling en Methode*; Den Haag 1956, str. 50—51.)

² „Dřívější hodnocení a měřítka se již nehodí do změněné skutečnosti, nemohou už orientovat, nejsou přijímána jako platná, nová ještě nevznikla. Stalo se, že vznikl protiklad mezi skutečným vývojem na poli techniky, politiky, organizace, koncentrace moci, obrany atd. na straně jedné, a vývojem morálních hodnot, kultury a ducha na straně druhé.“ (Sociologie, str. 128). — Ani zde ovšem Bierens de Haan není originální. Srov. např. pod. názory důsledněji domyšlené u H. Elmera Barnese (*Society in Transition*, New York 1946).

Hanuš Steiner

Adam Smith: **Pojednání o podstatě a původu bohatství národů.** SNPL, 1958, 2 sv., 402 + 572 stran.

Série stěžejních prací klasické buržoasní ekonomie, jež se u nás v posledních letech objevila na knižním trhu, je nyní doplňována dalším, světově proslulým dílem Adama Smitha — *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů.* V českém jazyce vychází toto